

Громик Ю., Яворський А. Актуалізація південнопідляської говірки у творах Степана Сидорука // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 160–172.

Hromyk Y, Yavorskyi A. Actualization of the South Podlasie Dialect Elements in the Artistic Works by Stepan Sydoruk // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 160–172.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПІВДЕННОПІДЛЯСЬКОЇ ГОВІРКИ У ТВОРАХ СТЕПАНА СИДОРУКА

Юрій Громик, Андрій Яворський

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано особливості місцевої української говірки на матеріалі творів поета з Південного Підляшшя (Польща) Степана Сидорука, зокрема прокоментовано специфіку рефлексії давніх голосних, відмінності у вживанні приголосних, простежено специфіку формотворення іменників, прикметників, дієслів, займенників, виявлено лексичні діалектизми. З'ясовано специфіку використання автором діалектних елементів

Ключові слова: Степан Сидорук, Підляшшя, говірка, підляська говірка, діалектизм.

Вступ. Взаємодія літературної і діалектної мов – важлива теоретична і практична проблема сучасної лінгвістики. Один із її виявів – використання в художніх текстах діалектизмів, які через художньо-естетичну функцію мови впливають на динаміку стильових та загальнолітературних норм. З'ясування індивідуально-авторської специфіки представлення говіркових елементів у художніх текстах дозволить скласти повне уявлення про тенденції діалектно-літературної взаємодії загалом та на сучасному етапі розвитку мови і літератури зокрема.

Жоден із поліських діалектів упродовж усього ХІХ ст. та фактично до кінця 80-х рр. ХХ ст. не був системно представлений у художній літературі. Звичайно, вплив північноукраїнської мовної стихії якоюсь мірою відчутно було у творах Лесі Українки, Ганни Барвінок, С. Васильченка, Федора Одрача, П. Куліша, П. Тичини, О. Довженка, М. Олійника, П. Маха та ін., проте він обмежений тільки окремими вкрапленнями. Зацікавлення письменників поліськими говірками в Україні посилилося, по суті, лише в кінці 80-х рр. ХХ ст., особливо виразно – від початку 90-х рр. На Підляшші (Республіка Польща) воно виявилось трохи раніше у зв'язку з тим, що молоді поети – носії українських говірок – усвідомили свою мовну окремішність від поляків та білорусів, тому стали шукати самовираження в художньому слові, актуалізуючи в такий спосіб у текстах риси місцевого мовлення.

Степан Сидорук (1919–2012 рр.) – поет із Південного Підляшшя, який мешкав у селі Ставки біля Володави в Люблінському воєводстві Республіки Польщі, був членом літературної секції загальнопольського «Stowarzyszenia Twórców Ludowych». Від С. Сидорука як носія говірки с. Ставки Михайло Лесів 1967 р. записував матеріали до «Атласу української мови» [4, с. 140].

С. Сидорук писав вірші і прозу польською та українською мовами, використовуючи елементи рідної південнопідляської говірки. Його художні тексти українською мовою друкували в різних польських часописах та антологіях, а 1983 р. у Варшаві вийшла збірка «Над Бугом» (в упорядкуванні М. Лесіва), 2005 р. та 2013 р. у Любліні – наступні збірки «Журавлі стелять гнізда над Бугом» та «Скликуються всі журавлі» (обидві в упорядкуванні Т. Карабовича).

Південнопідляський колорит поетичного мовлення текстів С. Сидорука ще 1980 р. відзначив Михайло Лесів: «Можна їх також сприймати як якийсь посередній документ місцевого українського підлясько-холмського мовлення над Бугом» [3, с. 5]. У вступному слові до збірки «Над Бугом» 1983 р. учений подав найчастотніші фонетичні, граматичні та лексичні діалектизми, представлені в поезії цього автора [2, с. 4–5] (у післямові до збірки «Скликуються всі журавлі» 2013 р. М. Лесів цей перелік доповнив [4, с. 144–147], зауваживши: «Мова віршів поета... українська з деякими підляськими говірковими вкрапленнями» [4, с. 143]). Остап Лапський, 2002 р. прочитавши добірку віршів С. Сидорука в «Українському літературному провулку», написав: «...Явилася вона мені трохи чи не історичним документом-свідченням Південного Підляшшя» [1, с. 7].

Мета дослідження – простежити в художніх творах Степана Сидорука різномірні особливості української південнопідляської говірки. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: а) визначити корпус використаних автором діалектних явищ; б) систематизувати засвідчені в текстах діалектизми і прокоментувати їх із погляду походження; в) простежити місце й функції говіркових елементів у текстах.

Матеріал і методи дослідження. Джерельна база – поетичні та прозові тексти зі збірки Степана Сидорука «Скликуються всі журавлі».

Дослідження фактичного матеріалу проведене в аспекті синхронії методом лінгвістичного опису із властивими йому прийомами зовнішньої (діалектні явища певного рівня досліджено у зв'язку з елементами інших мовних рівнів) та внутрішньої (для інвентаризації, диференціації та класифікації лінгвальних елементів) інтерпретацій. Для встановлення специфіки підляських фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних явищ застосовано зіставний метод (порівняння фактів говірки та літературної мови). Частково використано прийоми внутрішньої та зовнішньої реконструкцій із метою з'ясувати походження деяких польських діалектизмів.

Результати дослідження та дискусія. Підляські говірки, як і інші діалекти північного наріччя, від решти українських говорів відрізняє найперше специфіка рефлексії давніх голосних *o, *e, *ě, *ę, *i, *y. Тексти Степана Сидорука відображають цю специфіку, хоча й написані загалом українською літературною мовою.

Опрацьований матеріал ілюструє характерний для всього північноукраїнського ареалу монофтонг [o] відповідно до давнього *o в ненаголошених новозакритих складах: *жартобливо* (С., с. 134), *остров* (С., с. 6), *чоботьми* (С., с. 7), *котьми* (С., с. 17), *за окном* (С., с. 24), *в окні* (С., с. 84), *з фольварку* (С., с. 87), найчастіше в префіксах, прийменниках *од-/от-* та *под-*: *одпливав* (С., с. 72), *оддати* (С., с. 5), *одлетіла* (С., с. 8), *одмерзає* (С., с. 10), *одхилити* (С., с. 22), *отгороджоне* (С., с. 47), *подходив*, *подвезти*, *подманити* (С., с. 129), *подпалю* (С., с. 122), *подстеляєш* (С., с. 103), *подгризають* (С., с. 63), *под вечур* (С., с. 8) та ін. Рефлексію *o > [o] виявлено й у структурі префіксів *по-*, *до-* в словах на зразок *пойти* (С., с. 90), *не поймеш* (С., с. 131), *дойти* (С., с. 47), натомість секундарний [o] в префіксах та прийменниках збережено у випадках *во мні* (С., с. 69), *возьми* (С., с. 72), *зорвати* (С., с. 22) та ін. З історичного погляду закономірна звукова структура префікса в словоформах *одозветься* (С., с. 61), *одорветься* (С., с. 95), де перший [o] збережено у відкритому складі, а другий [o] – секундарний; у відкритому складі виправданий [o] й у випадку *в оконці* (С., с. 35). Монофтонг [o] на місці давнього *o в наголошеному новозакритому складі простежено хіба в словоформах *окнах* (С., с. 58), *скончили* (С., с. 130) та прислівнику *потом* (С., с. 123). Лише зрідка в закритих складах представлено розвиток етимологічного *o в [y]: *пруде* (С., с. 133), *вирус* (С., с. 112), частіше у відповідних прикметникових флексіях: *кобилі дурнуї* (С., с. 103), *в клунінуї тінї* (С., с. 134), *в березовуї чечотї* (С., с. 5). Новий [i] на місці давнього *o в закритому складі відображено й у випадках *Біг* (С., с. 20), *молїдь* (С., с. 33), а за аналогією – навіть у відкритому складі: *мніго* (С., с. 124). Голосний [и] відповідно до давнього *o трапився лише у флексіях займенників, прикметників у випадках *в кождим календарї* (С., с. 120), *на кождим кроці* (С., с. 98), *на кождим вільним пляцовї* (С., с. 131), *на вишшим березу* (С., с. 125). На місці секундарного [o] < *ъ монофтонг [и] помічено у формі *зийде* (С., с. 114).

В іменнику *клін* (С., с. 59) у наголошеному новозакритому складі монофтонг [i] на місці *e закономірний, якщо взяти до уваги форму **klepъ*, паралельну до **kъlpъ* (ЕСУМ 1, с. 458), а от у словоформі *пощїрбляний* (С., с. 18) поява [i] на місці секундарного [e] спричинена аналогією до рефлексів давнього *e в закритому складі. У структурі *поперїд* (С., с. 119) появу [i] в повноголосї можна пояснити так само дією аналогії. Іменник *попил* (С., с. 48) у ненаголошеному закритому складі засвідчує розвиток етимологічного *e в [и]; у випадках *вечур* (С., с. 8), *в нашуй сім'ї* (С., с. 98), *Божуй Матерї* (С., с. 5) на місці *e в такій позиції після шиплячого розвинувся лабіалізований рефлекс [y].

Послідовніше і більшою кількістю прикладів Степан Сидорук проілюстрував північноукраїнську рефлексію ненаголошеного **ě*, вживаючи в цій позиції (очевидно, за традицією своєї говірки) то [e] після твердого приголосного: *перетекає* (С., с. 53), *бежить* (С., с. 51), *занеміло* (С., с. 49), *потрепати* (С., с. 71), *переспешили* (С., с. 131), *припекало* (С., с. 133), *метлою* (С., с. 21), *на лещині* (С., с. 40), *на стени* (С., с. 130), *метлу* (С., с. 122), *облепився* (С., с. 16), *в сем'ї* (С., с. 114), то [и]: *цвите* (С., с. 78), *повинчаємся* (С., с. 54), *нарикати* (С., с. 48), *диток* (С., с. 40), *прибужи* (С., с. 39), *вигрибати* (С., с. 29), *биді* (С., с. 27), *диляницю* (С., с. 132), *надлитає* (С., с. 10), *линово*, *мизерні* (С., с. 125), *румуніют* (С., с. 58), хоча й зарумінилися (С., с. 49), пор. **rutĕn-* (ЕСУМ 5, с. 141), та ін., зокрема й у відповідних флексіях іменників на зразок *в місти* (С., с. 120), *в обшири* (С., с. 125), *в хати* (С., с. 7), *(сипнути) кобили* (С., с. 122). Тільки в структурі *посядали* (С., с. 29) на місці ненаголошеного **ě* помічено [a] зі збереженням м'якості попереднього консонанта (проте поява [a] тут може мати нефонетичний характер). Відмінні від [і] рефлексії наголошеного **ě* трапилися хіба в словоформах *сечкі* (С., с. 129), а також у виразних полонізмах *цалу* (С., с. 40), *цалий* (С., с. 117), *бляском* (С., с. 127), пор. варіант **blĕskъ*, паралельний до **blĕskъ*, **blisk-* (ЕСУМ 1, с. 210).

С. Сидорук через свої художні тексти ілюструє й характерну для підляських говірок рефлексію давнього **i* як [i]; таке явище відображене найчастіше після бокового [л], як-от: *началі*, *утялі* (С., с. 29), *наліває* (С., с. 130), *залів* (С., с. 46), *налів* (С., с. 129), хоча можливе й після інших приголосних: *гусі* (С., с. 52), *до ніх* (С., с. 130), *шіршу* (С., с. 112), *пахучій (хліб)* (С., с. 71), *корзину* (С., с. 134). У багатьох словоформах позначено новий [і] на місці етимологічного **u* після задньоязикових та фарингального приголосних: *лемкі*, *бойкі* (С., с. 5), *тількі* (С., с. 11), *кісіль* (С., с. 13), *сосонкі*, *іголкі* (С., с. 23), *на бакір* (С., с. 29), *гадюкі*, *онукі* (С., с. 95), *одхилити* (С., с. 22), *молодухі* (С., с. 119), *юхі* (С., с. 120), *пирогі* (С., с. 12), *догінає* (С., с. 24), *погінула* (С., с. 124) та ін.

Кореневий вокалізм у словоформах *глибини* (С., с. 26), *глибокій* (С., с. 34) відображає рефлекс кореня **glob-*, паралельного до псл. **glyb-* (ЕСУМ 1, с. 523). Закономірний рефлекс давнього носового заднього ряду передано у випадку *дуброва* (С., с. 73). В іменнику *огледини* (С., с. 118) на місці давнього **ę* простежено монофтонг [e] після депалаталізованого бокового консонанта.

Опрацьовані тексти передають також специфіку рефлексії в підляській говірці ненаголошеного редукованого **ъ* у позиції після сонорних плавних, зокрема не тільки закономірний в українській мові розвиток звукосполук **лъ*, **ръ* у [ли], [ри], як-от: *в Ябличній* (С., с. 126), але й можливість появи сполучень [ло], [ро]: *яблока* (С., с. 82), *яблоньовим* (С., с. 75), *дрожать* (С., с. 122), *дрожала* (С., с. 5), очевидно, за аналогією до наголошеної позиції або ж у результаті чужомовного впливу. У словоформі *іголкі* (С., с. 23) збережено початковий [і], що постав з **јь*, мабуть, ще на

ґрунті праслов'янської мови, пор.: *jьgъla* (ЕСУМ 1, с. 549), натомість варіант *заржавіли* (С., с.10) у кореневій морфемі засвідчив відсутність початкового секундарного [i], появу якого в українській мові спричинив занепад зредукованого після сонорного.

Виразними прикладами в текстах С. Сидорука відображено й специфіку позиційної реалізації в підляських говірках сучасних голосних. Скажімо, простежено результат підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [e], наслідком чого стає заступлення його, як правило, звуком [и]: *висною* (С., с. 56), *помилом* (С., с. 71), *забиріте* (С., с. 73), *тиче* (С., с. 74), *Питро* (С., с. 12), *бристи* (С., с. 26), *чикає* (С., с. 30), *кусинь* (С., с. 32), *пирину* (С., с. 33), *стукниш* (С., с. 118), *(через) щилюби* (С., с. 17), пор. **ščelъ* (ЕСУМ 6, с. 511), та ін. У позиції після [й] ненаголошений [e] внаслідок акомодатії зазнає більшого звуження і більшою мірою підвищує артикуляцію, через що реалізується у звукові [і]: *зближуїмся* (С., с. 131), *виседзуїтєся* (С., с. 134), *відчовуїм* (С., с. 131), *танцюїм* (С., с. 30). Розвиток [e] > [і] в позиції без наголосу представлено й після задньоязикового у варіантах *кіпкувати* (С., с. 29), *окіяні* (С., с. 19).

Помічено й наслідки дзеркального фонетичного процесу – обниження артикуляції [и] > [e] в позиції без наголосу: *протєрєли* (С., с. 90), *подевієся* (С., с. 88), *прєніс* (С., с. 71), *сєдїть* (С., с. 6), *не дєвієся* (С., с. 8), *дєтїнствє* (С., с. 17), *дєвєтїть* (С., с. 30), *позбєратї* (С., с. 104) та ін. У випадках *пшєніцю, до пшєніцї* (С., с. 133), *пшєнічнїх* (С., с. 84) С. Сидорук відобразив характерне для говірки обниження артикуляції ненаголошеного [e] до [a], що, очевидно, було зумовлено акомодатією [e] як звука переднього ряду середнього піднесення до попереднього депалаталізованого шиплячого. Про розвиток [e] > [a] в ненаголошеній позиції можна говорити й стосовно звукової структури іменника *пєлюхї* (С., с. 21), який пов'язують із *пєлюстєка, пєлюшєка* (ЕСУМ 4, с. 333), та дієслова *стрєпнєтьєся* (С., с. 51), пор. *трєпєт*.

Як і в підляських говірках, у текстах маніфестовано новий голосний [o], що виник незалежно від наголосу на місці [e] після історично м'яких приголосних перед твердими; як правило, таке заступлення супроводжує збереження м'якості попереднього консонанта: *вїтьєр* (С., с. 10), *вєсьєло* (С., с. 40), *чєрнєзьєму* (С., с. 88), *вїньєн* (С., с. 48), *рєзвїньєнє* (С., с. 134), *вїдчїньєнєю* (С., с. 113), але шиплячі та вібрант у цій позиції пережили ствердіння: *опущєнїй* (С., с. 136), *впєчєнїй* (С., с. 71), *отгєрєдєжєнє* (С., с. 47), *вїтєрєзївєся* (С., с. 8) та ін. Лише у випадках *всьє* (С., с. 133), *всьєй* (С., с. 89), *усьє* (С., с. 109), *пїсєнєкє* (С., с. 102) це саме явище виявлено в кінці слова або перед м'яким приголосним.

Відповідно до фонетичних особливостей своєї говірки С. Сидорук уживає дієслівні деривати з ненаголошеним суфіксом -ова- (без розвитку [o] > [y]): *захвїльєвєлє* (С., с. 134), *впєкєвєлєсє* (С., с. 129), *прєтєнцьєвєнї* (С., с. 30), *купєвєтї*, *стєрєгєвєлє* (С., с. 31), *рєхєвєлє* (С., с. 50), *пєцїлєвєв* (С., с. 81) та ін. Подібне збереження ненаголошеного [o] без посилення його

лабіалізації і підвищення артикуляції помічено й у дієслові *ворошиця* (С., с. 133), пор. споріднене **vorxъ* «купа хліба для обмолоту» (ЕСУМ 1, с. 429), а також у першому складі в словоформі *бохонців* (С., с. 50), пор. варіант *бохонъ* (1529 р.) (ЕСУМ 1, с. 311), хоча іншого разу використано *буханцьом* (С., с. 17). У випадку *богатими* (С., с. 134), а також у другому складі в структурі *бохонців* відсутнє заступлення в ненаголошеній позиції [o] > [a] перед складом із наголошеним [a], натомість дистантну регресивну асиміляцію голосних ілюструють дієслівні форми *позамакають* (С., с. 28), *харащав* (С., с. 50), стосовно якої відновлюють **хорошати* «каструвати тварин» (ЕСУМ 6, с. 203). Посилення лабіалізації і підвищення артикуляції ненаголошеного [o] > [y] ілюструє хіба прикметник у словосполученні *панува донька* (С., с. 87).

Використані С. Сидоруком варіанти *могітньому* (С., с. 19), *тютін* (С., с. 31) відображають гіперкоректну заміну [y] > [i] в наголошеному закритому складі як наслідок відштовхування від характерного для частини північноукраїнських говірок заступлення **o* > [y] в такій позиції. У випадках *дерево* (С., с. 44), *дерва* (С., с. 63) передано редукцію другого – ненаголошеного – голосного в складі повноголосся.

Виразними прикладами С. Сидорук маніфестував специфіку підляського консонантизму, зокрема тенденцію до ствердіння вібранта, як-от: *богатира* (С., с. 16), *говорат* (С., с. 63), *вітрака*, *вітракі*, *урадовці* (С., с. 124), *воротара* (С., с. 125), *монастира*, *для монастиру* (С., с. 126), *розговорує* (С., с. 78), *журуся* (С., с. 28), *трох* (С., с. 127), *двери* (С., с. 30) та ін.; четверту неперехідну палаталізацію задньоязикових перед [i]-рефлексом давнього **у*: *бойкі* (С., с. 5), *на бакір* (С., с. 29), *гадюкі*, *онукі* (С., с. 95), *одхилити* (С., с. 22), *молодухі* (С., с. 119), *пирогі* (С., с. 12), *догінає* (С., с. 24), а також перед [e]: *велике* (С., с. 132), *гірке* (С., с. 53); непослідовність стягнення подовжених приголосних в іменниках середнього роду колишніх **jō*-основ: *на обличу* (С., с. 88), *надбанє* (С., с. 109), *гаданьом* (С., с. 114), *зданя*, *питаня* (С., с. 116), *до раня* (С., с. 127) та ін., хоча й *волоссе*, *колоссе* (С., с. 17), *життя* (С., с. 69), *взуттє* (С., с. 73), *диньовинне* (С., с. 31), *жиніння* (С., с. 135); непослідовність ствердіння шиплячих: *на обличу* (С., с. 88), *очи* (С., с. 25), *наши* (С., с. 6), *гроши* (С., с. 31), але *шіршу* (С., с. 112), *пахучій (хліб)* (С., с. 71); втрату [й] на межі префіксальної та кореневої морфем: *приняти* (С., с. 129), *прошло* (С., с. 15), хоча й *пойти* (С., с. 90); ствердіння свистячого [з'] у словоформі *від колодязя* (С., с. 133). Відображено також деякі комбінаторні зміни в групах приголосних, зокрема прогресивну суміжну асиміляцію за місцем і способом творення [мй] > [мн']: *памнятали* (С., с. 23), за способом творення [с'т'] > [с'ц']: *продасць* (С., с. 109), *часьцій* (С., с. 131); регресивну суміжну асиміляцію за місцем і способом творення [вн'] > [мн']: *підрімнював* (С., с. 134), за способом творення [н:] > [лн]: *гумелником* (С., с. 120), [кт] > [хт]: *дохторант* (С., с. 55), за твердістю [л'н] > [лн]: *весіlnікі* (С., с. 119), за глухістю [дк] > [тк]: *жертку* (С., с. 77), [бч] > [пч]: *пчолярі* (С., с. 103), пор.

**bъčela*, **bъčela* (ЕСУМ 1, с. 158), [бт] > [пт]: *зодоптуються* (С., с. 61), пор. **dъbъtati* (ЕСУМ 2, с. 110), за дзвінкістю [пл'] > [бл']: *зблющив* (С., с. 8). У випадках *вижши* (С., с. 12), *вижшим* (С., с. 125), *вивижшати* (С., с. 22) передано наслідок поліетапності комбінаторних змін асимілятивного та дисимілятивного характеру: [сш] > [ш:] > [жш]. Дієслівні форми *допкав*, *подопкати*, *здопкати* (С., с. 15) відображають прогресивну дистантну дисиміляцію за місцем творення [д..т] > [д..к], пор. **dъbъtati* (ЕСУМ 2, с. 110). На відміну від літературної норми, підляський діалектизм *ручники* (С., с. 135) не зазнав регресивної дисиміляції за способом творення [чн] > [шн]. У структурі збірного числівника в словосполученні *вбідви руці* (С., с. 15) представлено результат так званої часткової афери [о] > [у] > [в], у прислівнику *зара* (С., с. 64) – апокопу [з]. У словоформах *гінша* (С., с. 119), *гінших* (С., с. 129) зауважено протезу [г], натомість відсутній приставний приголосний у випадку *ухо* (С., с. 47). Збереження дзвінкого шиплячого африката ілюструє іменникова словоформа *сadjу (протерали)* (С., с. 90), водночас прислівник-полонізм *незабарзо* (С., с. 125) засвідчує заступлення дзвінкого свистячого африката щілинним [з]. Варіант *окіяні* (С., с. 19) свідчить про тенденцію до уникнення збігів голосних завдяки появі епентези. Словоформа *до скіри* (С., с. 80) зберігає зв'язок зі **skora* (ЕСУМ 5, с. 280), отже, на противагу літературному українському відповідникові *шкіра*, зберігає початкове сполучення [ск] без переходу його в [шк]; натомість розвиток початкового кореневого [ск] > [шк], а також [ст] > [шт] представлено у випадках *шкло* (С., с. 122), *шклом* (С., с. 58), *на шторць* (С., с. 134). Фонетичне оформлення лексеми *стовб* (С., с. 130) не пов'язане з комбінаторними змінами, а зберігає звукову структуру давнього варіанта **st^olbъ*, паралельного до **st^olpъ* (ЕСУМ 5, с. 421). Початковий етимологічний [в] представлено в словоформі *воробці* (С., с. 7), пор. **vorbъсь* (ЕСУМ 1, с. 570). Безпосередній зв'язок із давнім **medvĕď* (ЕСУМ 1, с. 343–344) простежено в іменнику *медвідь* (С., с. 103), що не зазнав метатези, як його літературний український відповідник.

С. Сидорук у своїх текстах позначив найвиразніші особливості субстантивної словозміни в підляських говірках, зауваживши переважно інновації фонетичного походження або такі, що зумовлені були граматичною аналогією. Найповніше відображено словозміну іменників чоловічого роду II відміни. Маніфестовано більшу стосовно літературної мови частотність флексії *-а* в родовому відмінку: *того світа* (С., с. 22), *з-за ліса* (С., с. 65), закінчення *-ови* в давальному відмінку: *жидови* (С., с. 102). Іменники II відміни обох родів м'якої групи в орудному відмінку однини засвідчують наслідок вирівнювання за зразком твердої групи: *огньом* (С., с. 133), *за Кодньом* (С., с. 128), *з ячменьом* (С., с. 56), *з ключом* (С., с. 15), *з буханцьом* (С., с. 17), *саминцьом* (С., с. 58), *за підвірцьом* (С., с. 96), *крильцьом* (С., с. 49), *над польом* (С., с. 40), *генганьом* (С., с. 131), *гаданьом* (С., с. 114), *граньом* (С., с. 84), *з коріньом* (С., с. 11). Колишні **jǫ*-основи середнього роду зберігають флексію називного та знахідного відмінків однини *-є*, а також у

різних відмінках ілюструють непослідовність процесу стягнення в кінці основи подовженого консонанта: *щастє* (С., с. 101), *надбанє* (С., с. 109), *взуттє* (С., с. 73), *життє* (С., с. 19), *волоссе, колоссе* (С., с. 17), *диньовинне* (С. 31), *на обличу* (С., с. 88), *гаданьом* (С., с. 114), *зданя, питаня* (С., с. 116), *до раня* (С., с. 127) та ін. У місцевому відмінку в іменниках обох родів II відміни простежено велику (через дію аналогії) частотність флексій *-ови, -ові*, зокрема й у випадку м'якої групи та середнього роду: *на слупови* (С., с. 122), *на верхови* (С., с. 125), *в амокови* (С., с. 115), *при бокові* (С., с. 81), *у куткові* (С., с. 13), *у вельонови* (С., с. 118), *на ковріткові* (С., с. 119), *на коньові* (С., с. 135), *на пляцьові* (С., с. 131), *на пальцьові* (С., с. 121), *в сінови* (С., с. 129), збереження архаїчних форм із закінченням *-і < *ě*, перед яким задньоязикові зазнали другої перехідної палаталізації: *о світанці* (С., с. 54), *в барханці* (С., с. 54), *в язиці* (С., с. 24), а також фонетично спричинене ненаголошене закінчення *-и < *ě*: *в обшири* (С., с. 125), *у повали* (С., с. 95), *в місти* (С., с. 120), поширення флексії *-у (-ю)* за аналогією до субстантивів середнього роду: *на обличу* (С., с. 88), *в серцю* (С., с. 108), та колишні **-ǫ*-основи чоловічого роду: *на березу* (С., с. 125).

Специфіку відмінювання іменників I відміни передано через ненаголошене закінчення *-и < *ě* в давальному, місцевому відмінках однини: *(сипнути) кобили* (С., с. 122), *в хати* (С., с. 7), *на доріженьци* (С., с. 59), та форму орудного однини *долонєю* (С., с. 129). Місцеві явища словозміни іменників III відміни показано тільки через форми родового відмінка: історично закономірну *пам'яти* (С., с. 11) та *кровлі* (С., с. 134) аналогічного походження, IV відміни – через збереження суфікса у формі орудного відмінка *з дитятом* (С., с. 95).

Із діалектних явищ множини С. Сидорук використав форми називного відмінка з флексіями *-е, -и, -і*: *люде* (С., с. 87), *двери* (С., с. 30), *гроши* (С., с. 31), *очи* (С., с. 25), *гусі* (С., с. 52), оригінальну форму орудного відмінка *людьмима* (С., с. 77), яка засвідчує поєднання флексій множини та двоїни. Зауважено також форми родового відмінка, співвідносні з формами знахідного: *(погодуєш) онукі* (С., с. 95), *без гроши* (С., с. 131).

Розвиток звукосполучень **ду, ку, *ху* в [г'і], [к'і], [х'і] простежено у відповідних відмінкових формах в іменниках різних родів: *лемкі, бойкі* (С., с. 5), *сосонкі, іголкі* (С., с. 23), *гадюкі, онукі* (С., с. 95), *молодухі* (С., с. 119), *юхі* (С., с. 120), *пирогі* (С., с. 12) та ін. Відображено й специфічне родові значення деяких іменників: *у літрову бутлю, о дно бутлі* (С., с. 129), *моя шоса, від шоси* (С., с. 46), *сивого гадюкі* (С., с. 95), *юнош молодий* (С., с. 101), *якійсь мечет* (С., с. 132), *поза клуньом* (С. с. 31), *хоча з-під тамтеї клуні* (С., с. 136).

У системі словозміни прикметників, порядкових числівників та родових займенників С. Сидорук проілюстрував збереження повних нестягнених форм жіночого і середнього родів: *густая товпа* (С., с. 131), *гарная дівчина* (С., с. 90), *бистрая чайка* (С., с. 49), *чорнявую косу* (С., с. 39), *новеє кочовище* (С., с. 36), *вкраденое сало* (С., с. 90), *чумацькое добро* (С.,

с. 54), *сонце одное* (С., с. 22), *тая* (С., с. 118), *що таке* (С., с. 19), *тоє диво* (С., с. 127), *усьое* (С., с. 109). У нестягнених формах множини представлено флексію *-иї*: *молодіжній літа* (С., с. 120), *подібній збитки* (С., с. 123), *незнаній річкі* (С., с. 125), *дурній питаня* (С., с. 116), *тиї янталігенти* (С., с. 134), *люде тиї* (С., с. 94), *тамтиї літа* (С., с. 65), *нашиї пісні* (С., с. 61), а після задньоязикових – *-її*: *поліській звістуни* (С., с. 103), *морози тенгії* (С., с. 129); у стягнених формах – *-и*: *непобіджени вояки* (С., с. 134), *дні повни* (С., с. 15), *чорни очі* (С., с. 74), *груби сурми* (С., с. 25), *наши кожухі* (С., с. 85). Повною нестягнутою формою представлено займенник чоловічого роду *всьой (світ)* (С., с. 89).

Часто вживано нестягнені форми непрямих відмінків присвійних займенників *мій, свій* зі зміною суфікса *-йе- > -йо-*: *у мойому садочку* (С., с. 39), *в свойому обшири* (С., с. 125), *на свойому порозі* (С., с. 46), *для мойого Петрика* (С., с. 118); лише один раз використано частково стягнену форму середнього роду в родовому відмінку: *мойго поля* (С., с. 17). Натомість С. Сидорук позначив тільки стягнені форми родового відмінка займенників жіночого роду *та, уся*: *теї зіркі* (С., с. 9), *до теї Європи* (С., с. 131), *до теї пшаниці* (С., с. 133), *з-під тамтеї клуні* (С., с. 136), *усеї* (С., с. 130).

Чимало діалектних явищ у словозміні прикметників та співвідносних із ними інших слів – це інновації, що склалися через типові фонетичні закономірності говірки. Наприклад, у формах давального та місцевого відмінків жіночого роду зауважено флексію *-уй*, де [у] < *о, *е в закритому складі: *кобилі дурнуї* (С., с. 103), *в клунінуї тині* (С., с. 134), *в березовуї чечоті* (С., с. 5), *в нашуї сімї* (С., с. 98), *Божуї Матері* (С., с. 5); чоловічого роду – закінчення *-им*, де [и] < *о, *е в закритому складі: *в кождим календарі* (С., с. 120), *на кождим кроці* (С., с. 98), *на кождим вільним пляцові* (С., с. 131), *на вишшим березу* (С., с. 125).

Інший чинник появи морфологічних інновацій – це граматична аналогія. Скажімо, у текстах простежено вирівнювання форм твердої групи за зразком м'якої: *пустинній вітьор* (С., с. 32), *земельній закон* (С., с. 22), *хата рідня* (С., с. 36), *народньої пори* (С., с. 85), *весільнім гуртом* (С., с. 118), зокрема й у родовому відмінку в жіночому роді: *стареї газети* (С., с. 134), *від стареї* (С., с. 131), *до Великеї Європи* (С., с. 131), *з якеїсь Волині* (С., с. 124), *такеї юхі* (С., с. 120), *з такеї хмари* (С., с. 117), *такеї вітчизни* (С., с. 88), *для самеї* (С., с. 133). Натомість в орудному відмінку прикметники жіночого роду м'якої групи зберігають свої історичні флексії: *раннею весною* (С., с. 103), *літнею порою* (С., с. 101), *чужею* (С., с. 15). У множині зберігає своє історичне відмінювання за м'яким зразком указівний займенник *сей*: *до сіх пір* (С., с. 24).

Із підляського мовлення С. Сидорук перейняв і закономірні з погляду історичної фонетики форми давального, місцевого відмінків займенника першої особи *мні* (С., с. 9) та родового відмінка предметно-особового займенника жіночого роду *єї* (С., с. 114); унікальну прийменникову форму

знахідного відмінка предметно-особового займенника середнього роду у не «в нього» (С., с. 34), яка постала на базі відомого з пам'яток варіанта ~ шляхом додавання початкового [н]; прийменникову форму орудного відмінка предметно-особового займенника жіночого роду без початкового [н] з єю (С., с. 127); указівні прономени з основою *там-*, яка вказує на віддаленість об'єкта: *тамтиї літа* (С., с. 65), *з-під тамтеї клуні* (С., с. 136), означальні займенники *каждий* (С., с. 12), *жадна* (С., с. 22), заперечні з часткою *ни-*: *нихто* (С., с. 130), *ничого* (С., с. 78), зокрема й полонізм *ниц* (С., с. 131), неозначені деривати (очевидно, запозичення) *коє-що* (С., с. 9), *никотрії* (С., с. 132), *чим то* (С., с. 130).

Підляську специфіку дієслівного формотворення передано через виразні морфологічні архаїзми, зокрема: а) форми 3 особи теперішнього часу: *шумит* (С., с. 10), *румуніют* (С., с. 58), *говорат* (С., с. 63), *подгризают* (С., с. 63), *райцюют* (С., с. 103), *роблят* (С., с. 115); б) форми 2 особи множини наказового способу: *поверніте, заткніте* (С., с. 63), *забиріте* (С., с. 73), *пливіте, всадіте* (С., с. 9), *сваріте* (С., с. 31), *заходіте* (С., с. 90), *торопітеся* (С., с. 57); в) складені форми майбутнього часу, що продовжують так званий перший майбутній: *меш заходити* (С., с. 101), *меш перетинати* (С., с. 89), *міш товчи* (С., с. 70), *ме виглядати* (С., с. 28), *мем махати* (С., с. 29), *мете везти* (С., с. 9); г) форми минулого часу з особовими енклітиками, що переважно зазнали зрощення зі службовими словами: *том направив* (С., с. 33), *щоби-м вертався* (С., с. 122), *єсь говорив* (С., с. 136), *якую б єсь пісню почав* (С., с. 66), *що жєсь впився* (С., с. 8), *кім жєсь би не був* (С., с. 109), *щоби-сь пам'ятала* (С., с. 5), *босьте началі, босьте утялі* (С., с. 29). С. Сидорук із підляської говірки перейняв також архаїчні інфінітиви на зразок *товчи* (С., с. 70), *спечи* (С., с. 50) та новіші варіанти *стягчи* (С., с. 122), *потягчи* (С., с. 123); специфічні форми 2 особи однини наказового способу: *влази* (С., с. 65), *злази* (С., с. 48), *прибіж* (С., с. 38); форму 3 особи множини теперішнього часу *мчуть* (С., с. 66), що склалася через аналогічний вплив із боку відповідних форм І дієвідміни; спеціальну форму 2 особи однини теперішнього часу дієслова *бути* – *їтесь* (С., с. 124), що продовжує польську *jesteś*.

Відтворюючи говіркові особливості в морфемному складі прислівників, С. Сидорук використовує: а) архаїчні відзайменникові деривати на зразок *куда* (С., с. 98), *сюда* (С., с. 58), *нигде* (С., с. 88), *нигди* «ніколи» (С., с. 89), *скіль* «звідки» (С., с. 52), *з кіля* «т. с.» (С., с. 120), *покіль* «поки» (С., с. 109), *пока* «поки» (С., с. 130), *до кіль* «доки» (С., с. 5), *пощо* «для чого» (С., с. 135); б) похідні від первинних прислівників пізніші новотвори або варіанти: *неде* «ніде» (С., с. 96), *товди* «тоді» (С., с. 75), *скільсь* «звідкись» (С., с. 134), *зтамтіль* «звідти» (С., с. 1154), *сюд і тут* «час від часу» (С., с. 33), *сюд – де тут* «т. с.» (С., с. 118); в) форми вищого ступеня порівняння з суфіксом *-ій*: *далій* (С., с. 23), *темній* (С., с. 46), *шляхетній* (С., с. 121), *міцній* (С., с. 51), *часьцій* (С., с. 131), *ліній* (С., с. 74), *охочій* (С., с. 75), *хучій* (С., с. 11), а також компаратив прислівника *лихо* «погано» – *лихше* (С.,

с. 82); г) відприкметникові похідні префіксально-суфіксального творення на зразок *по-циганську* (С., с. 135), *по європейську* (С., с. 131). У текстах зауважено варіанти загальноновживаних структур, як-от: *тепера* (С., с. 52), *зара* «зараз» (С., с. 131), *вельме* (С., с. 28), *неохочо* (С., с. 11), *на шторць* (С., с. 134), *полонізм вчорай* (С., с. 74), *праве* «майже» (С., с. 126), *забарзо* «зашвидко» (С., с. 125) та ін.

У текстах С. Сидорука відтворено деякі відмінності в оформленні службових слів, але вони в основному пов'язані з регулярними фонетичними процесами. Окрім того, як свідчить письменник, у підляському ареалі збережено прийменник *о*: *просять о даток* (С., с. 78), *просячи о інтерв'ю* (С., с. 127), *о згоду не питає* (С., с. 109), *говорили о судах, о корові* (С., с. 135), *розговорує о душах, о людях, о дикіх тернинах* (С., с. 78), *спам'ятався о світанці* (С., с. 54), *хату о трьох шибках* (С., с. 35); протиставний сполучник *но*: *дає но їй кістю в горлі стає* (С., с. 80), *о тому не говорять но вже видно* (С., с. 63); розділовий сполучник *альбо*: *невістка альбо хліб* (С., с. 50); видільну частку *оно* «тільки»: *ни в чернь одягали оно в світкі біли* (С., с. 9). У творах використано також новотвори *будьто* «начебто, буцімто» (С., с. 80), *будь би то* «т. с.» (С., с. 119), частку-полонізм *нех* (С., с. 20) та ін.

С. Сидорук використав чимало лексичних діалектизмів, щоправда, не витлумачив їх у примітках; на жаль, відсутній і спеціальний словник, а він дуже допоміг би читачеві, який не знає підляської говірки. Значення більшості лексем допомагають з'ясувати хіба що лексикографічні праці або контекст: *ногавиці* «штани» (С., с. 133), *сафандула* «дурень» (С., с. 119), *цуг* «тяга в печі» (С., с. 122), *ленгуз* «лежень» (С., с. 134), *папруга* «ремінь» (С., с. 135), *весілники* «учасники весільного обряду» (С., с. 119), *ковріток* «пристрій для прядіння» (С., с. 119), *слуп* «стовп» (С., с. 122), *полап* «стеля» (С., с. 130), *крипа, кріпа* «човен» (С., с. 103), *зданє* «думка» (С., с. 116), *кондигнація* «поверх» (С., с. 12), *вакат* «порожнє місце» (С., с. 12), *диньовинне* «стебла гарбуза» (С., с. 31), *передшколякі* «дошкільнята» (С., с. 131), *гандель* «торгівля» (С., с. 131), *шилдь* «вивіска» (С., с. 131), *калдун* «живіт» (С., с. 119), *установа* «звичай» (С., с. 118), *юха* «кров» (с. 120), *флюнта* «мисливська рушниця» (С., с. 103), *ошоломілий* «приголомшений» (С., с. 119), *тенгий* «великий» (С., с. 98), *наремний* «впертий (?)» (С., с. 8), *латвий* «легкий» (С., с. 12), *приганути* «згадати» (С., с. 96), *райцювати* «розмовляти» (С., с. 103), *тровити* «переслідувати, цькувати» (С., с. 6), *торопитися* «витріщатися» (С., с. 7), *язготіти* «набридливо, уїдливо говорити» (С., с. 134), *понагляти* «квапити» (С., с. 6).

На жаль, значення деяких місцевих слів не вдається з'ясувати з контексту чи за доступними діалектними словниками, а це ускладнює сприйняття творів: *носатрізна* (С., с. 130), *осілка* (С., с. 134), *ситанє* (С., с. 84), *кац* (С., с. 82), *лігня* (С., с. 51), *риковісько* (С., с. 33), *ревір* (С., с. 33), *чечота* (С., с. 5), *амок* (С., с. 115), *ретьман* (С., с. 19), *собовтір* (С., с. 120), *нешпатірний* (С., с. 119), *котлуватися* (С., с. 122), *призукати* (С., с. 70),

манувати (С., с. 13), мускінути (С., с. 129), зареквірувати (С., с. 129). Тут важливо було б мати авторські коментарі до творів.

Висновки та перспективи дослідження. Аналізовані тексти переконливо засвідчили, що С. Сидорук, пишучи загалом українською літературною мовою, з різним ступенем частотності й послідовності відтворює різнорівневі особливості підляської говірки.

На фонетичному рівні передано специфіку рефлексії давніх та позиційні варіанти сучасних голосних фонем; відмінності в навантаженості приголосних фонем; комбінаторні звукові зміни. На морфологічному рівні найвиразнішими діалектними явищами відтворено особливості словозміни іменних частин мови і дієслів; ілюстровано особливості в морфемному складі прислівників. С. Сидорук використав також чимало діалектних лексем, проте, на жаль, не пояснив їх значення, що ускладнює сприйняття текстів непідготовленим читачем.

Звичайно, говорити про максимально точне відтворення всіх рис говірки не можна (художній текст, зрештою, не діалектографічна праця). Водночас використання підляських елементів – це, без сумніву, вдалий художній прийом, що дозволяє передати мовний колорит краю і створює ефект суб'єктивної оповіді.

Перспективи дослідження визначає потреба глибшого аналізу діалектизмів як стилістичної категорії.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Т. 1–6. Київ: Наук. думка, 1982–2012.
С. – Сидорук С. Скликуються всі журавлі. Люблин: Episteme, 2013. 152 с.

Список використаної літератури

1. Лапський О. Молода українська поезія // Наше слово. 2002. № 6. С. 7.
2. Лесів М. Вступне слово // Сидорук С. Над Бугом. Варшава, 1983. С. 4–5.
3. Лесів М. Поезія рідної хати // Наше слово. 1980. № 24. С. 5.
4. Лесів М. Про українсько-підлясько-холмські вірші Степана Сидорука та їх мовну форму // Сидорук С. Скликуються всі журавлі. Люблин: Episteme, 2013. С. 137–147.

References

1. Lapskyi, O. (2002). Moloda ukrainska poeziia [Young Ukrainian Poetry]. *Nashe slovo*, 6, 7. [in Ukrainian].
2. Lesiv, M. (1983). Vstupne slovo [Introductory word]. In Sydoruk, S. *Nad Buhom*. (pp. 4–5). Varshava. [in Ukrainian].
3. Lesiv, M. (1980). Poeziia ridnoi khaty [Home Poetry]. *Nashe slovo*, 24, 5. [in Ukrainian].
4. Lesiv, M. (2013). Pro ukrainsko-pidliasko-kholm ski virshi Stepana Sydoruka ta yikh movnu formu [Stepan Sidoruk's Ukrainian-Podlasie-Kholm Poems and Their Linguistic Forms]. In Sydoruk, S. *Sklykuiutsia vsi zhuravli*. (pp. 137–147). Liublyn: Episteme. [in Ukrainian].

Громик Юрий, Яворский Андрей. Актуализация южноподляшского говора в произведениях Степана Сидорука. В произведениях поэта из Южного Подляшья (Польша) Степана Сидорука проанализированы особенности местного украинского говора, в частности прокомментирована специфика рефлексии древних гласных, различия в употреблении согласных, прослежена специфика формообразования существительных, прилагательных, глаголов, местоимений, выявлены лексические диалектизмы. Указаны особенности использования автором диалектных элементов.

Ключевые слова: Степан Сидорук, Подляшье, говор, подляшский говор, диалектизм.

Hromyk Yurii, Yavorskyi Andrii. Actualization of the South Podlasie Dialect Elements in the Artistic Works by Stepan Sydoruk. The issue of literary and dialectal languages interaction is a topical problem of theoretical and practical importance in modern linguistics. One of its aspects is the use of dialects in the artistic texts that influence the dynamics of style and general literary norms through the aesthetic function of the language. The elucidation of the individual author's specifics of presenting the communicative elements in the artistic texts contributes to creating a complete picture of the tendencies in dialectal-literary interaction in general and the modern trends in the development of language and literature in particular.

The interest of the writers of Podlasie (Republic of Poland) to the folk language clearly manifested itself in the 80s of the twentieth century. The young poets, the bearers of the Ukrainian dialects, having realized their distinctiveness from the Poles and Bielorrussians, began to seek self-expression in the artistic word, actualizing the features of the local speech in their texts. Stepan Sydoruk supported the trend of creating literary works in Ukrainian using dialectal elements.

The source of the research are the poetic and prose texts from the collection of Stepan Sydoruk «All the Cranes are Assembling». The purpose of the study is to trace multilevel features of the South Podlasie Ukrainian dialect in the works of Stepan Sydoruk.

The analyzed texts convincingly testified that S. Sydoruk, writing his works predominantly in the Ukrainian literary language, reproduces various levels of the Podlasie dialect peculiarities with varying degrees of frequency and sequence. At the phonetic level, he is disposed to preserve the specificity of reflexion of the ancient and positional variants of modern vowel phonemes, differences in consonant phonemes loading, combinatorial sound changes. At the morphological level, the most prominent dialect phenomena are those connected with the peculiarities of the substitution of the nominal parts of language and verbs. The features of the morphemic composition of adverbs are also in the focus of the study. S. Sydoruk also used a lot of dialectal tokens, but unfortunately, did not explain their meaning, which complicates the perception of the texts by an unprepared reader.

The study seeks to reveal the most accurate reproduction of all the features of the dialect and argues that it is hardly possible at all. However, the use of the Podlyasie dialect elements is undoubtedly the stylistic device that allows to reproduce the language specifics of the region and, moreover, they create an effect of a subjective narrative.

Key words: Stepan Sydoruk, Pidliashshya, dialect, Podlasie dialect, dialectisms.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2018